

Κ. Ι. ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ

ΝΑΖΙΣΜΟΣ:

ΜΙΑ ΗΘΙΚΟ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ

ΑΠΟΛΥΤΟ ΚΑΚΟ

(Συλλογή Κειμένων)

Προλεγόμενα

Όσο κι αν ψάξει κάποιος στις σελίδες της Ιστορίας, δύσκολα θα συναντήσει μαζικά εγκλήματα τόσο διαστροφικά όσο εκείνα που διέπραξε το καθεστώς του Άντολφ Χίτλερ στο διάστημα (1933-1945) που κατείχε την εξουσία στη Γερμανία. Αυτό που προσδίδει στο ναζιστικό καθεστώς τον χαρακτήρα της διαστροφής δεν είναι απλά και μόνο η ρατσιστική του φύση (ρατσιστικά καθεστώτα υπήρξαν, δυστυχώς, και αλλού) αλλά το γεγονός ότι ο ρατσισμός δεν αρκέστηκε σε κοινωνικούς διαχωρισμούς και «ειδικές μεταχειρίσεις» αλλά προχώρησε σε μαζική δολοφονία εκατομμυρίων ανθρώπων, με πράξεις που χαρακτηρίστηκαν από απίστευτη κτηνωδία.

Αν και τα εγκλήματα του ναζισμού όλο και λιγότερο αποτελούν θέμα ακαδημαϊκής συζήτησης στην εποχή μας (ας μην ξύνουμε πληγές τώρα!), επιχειρήσαμε με μία σειρά κειμένων να προσεγγίσουμε το φαινόμενο μέσα από καθαρά ηθικο-φιλοσοφική σκοπιά. Η προσέγγιση αυτή εστιάζει σε τρία βασικά ζητήματα:

1. Το ηθικό ζήτημα: Γιατί στην κοινή συνείδηση το χιτλερικό καθεστώς είναι ταυτισμένο με το Απόλυτο Κακό;
2. Το γνωσιολογικό ζήτημα: Είναι καταρχήν εφικτή η ερμηνεία του μαζικού εγκλήματος στο πλαίσιο της ιστορικής αιτιότητας;
3. Το εθνο-φυλετικό ζήτημα: Είναι ο «γερμανικός χαρακτήρας» ή οι ιστορικές συγκυρίες ο παράγοντας εκείνος που επέτρεψε στον Χίτλερ να διαπράξει με τόση ευκολία ένα έγκλημα τέτοιων διαστάσεων;

Παραθέτω στη συνέχεια τέσσερα δημοσιευμένα κείμενα τα οποία πραγματεύονται τα πιο πάνω ζητήματα, τονίζοντας emphaticά ότι δεν αποτελούν ιστορικές μελέτες (δεν θεωρώ τον εαυτό μου επιστημονικά επαρκή για ένα τέτοιο εγχείρημα!) αλλά εκφράζουν, απλά, μερικές προσωπικές σκέψεις πάνω σε ένα ιστορικό θέμα που τείνει σήμερα να μας ευαισθητοποιεί λιγότερο απ' όσο θα 'πρεπε. Ας μην ξεχνούμε, εν τούτοις, ότι η Ιστορία έχει κάποιες φορές την τάση να επαναλαμβάνεται. Είτε ως τραγωδία, είτε ως φάρσα...

Κ. Παπαχρήστου,
Αθήνα 2023

ΤΟ ΒΗΜΑ – Ο Χίτλερ και η φιλοσοφική θεώρηση του Κακού

Posted on March 30, 2016

Αν έκανε κάποιος μια δημοσκόπηση με ερώτημα: «ποιο, κατά τη γνώμη σας, ήταν το πιο κακό πρόσωπο του εικοστού αιώνα;», το αποτέλεσμα θα ήταν μάλλον προβλέψιμο: «ο Άντολφ Χίτλερ»! Κι αν ήθελε κανείς να αιτιολογήσει την απάντησή του, θα αναφερόταν στον πιο αιματηρό πόλεμο της Ιστορίας, στην απάνθρωπη σκληρότητα των Ες-Ες και στο Άουσβιτς.

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι ο Χίτλερ έχει ταυτιστεί στις συνειδήσεις μας με την ίδια την έννοια του Κακού. Θα λέγαμε, αποτελεί μια πρωταρχική ενσάρκωση της έννοιας αυτής, της προσδίδει μορφή και ονοματεπώνυμο. Το «γιατί», όμως, που ερμηνεύει αυτή την ταύτιση απαιτεί βαθύτερες θεωρήσεις και σίγουρα δεν εξαντλείται στην «απλή» καταμέτρηση ιστορικών εγκλημάτων.

Πράγματι, ο Χίτλερ δεν ήταν ο μοναδικός μεγάλος εγκληματίας του εικοστού αιώνα. Τον συναγωνίστηκε επάξια ο σύγχρονός του **Γιόζεφ Στάλιν**. Το «ποιος ήταν ο πιο κακός» από τους δύο, ανέλαβε να το διερευνήσει ένας σημαίνων Αμερικανός ιστορικός. Ο **Timothy D. Snyder** (γεν. 1969) είναι Καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Yale, ειδικός στην Ιστορία της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, καθώς και σε θέματα που αφορούν το Ολοκαύτωμα. Η καλή γνώση έντεκα(!) ευρωπαϊκών γλωσσών τού επέτρεψε να μελετήσει πρωτότυπες αρχειακές πηγές που βρίσκονταν σε χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, οι οποίες (πηγές) άρχισαν να διατίθενται ανοιχτά τη δεκαετία του 1990, μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Στις πληροφορίες που συνέλεξε βασίστηκε το πιο φημισμένο σύγγραμά του, “*Bloodlands*” [1].

Μια σύνοψη της έρευνάς του βρήκαμε στο ενδιαφέρον άρθρο του: “*Hitler vs. Stalin: Who was worse?*” [2]. Βλέπουμε εκεί την ανατροπή δύο ευρύτατα διαδεδομένων μύθων:

1. Ο μύθος του «λιγότερο κακού» Στάλιν σε σύγκριση με τον Χίτλερ που διέπραξε εγκλήματα φυλετικού ρατσισμού. Ο Snyder επισημαίνει ότι μεγάλο μέρος από τα εγκλήματα του Στάλιν στόχευαν σε εκκαθαρίσεις άμαχου πληθυσμού βάσει εθνικών ή εθνοτικών κριτηρίων.

2. Ο μύθος του «λιγότερο φονικού» Χίτλερ, αφού ο Στάλιν, σύμφωνα με καθιερωμένες λαϊκές δοξασίες, δολοφόνησε «πάνω από είκοσι εκατομμύρια». Με την απόκτηση πρόσβασης σε πρώην σοβιετικά αρχεία, κατέστη δυνατό να καταμετρηθούν με σχετική ακρίβεια τα θύματα της εθνικής/εθνοτικής πολιτικής του Στάλιν. Η έρευνα του Snyder έδειξε ξεκάθαρα ότι ο αριθμός τους είναι σαφώς μικρότερος από αυτόν των ανάλογων εγκλημάτων του Χίτλερ και, σε κάθε περίπτωση, απέχει πολύ από εκείνον που δημιούργησε η λαϊκή φαντασία (καθώς και η ψυχροπολεμική αμερικανική προπαγάνδα).

Και όμως... Ακόμα και στα χρόνια της μετα-σταλινικής υπερβολής, η μορφή του Χίτλερ δέσποζε ως η απόλυτη ενσάρκωση του Κακού. Αναζητώντας κάποια εξήγηση στο φαινόμενο, καταλήγουμε στο επικό σύγγραμμα *“Explaining Hitler”* [3,4] του Αμερικανού δημοσιογράφου, λογοτέχνη και ιστορικού **Ron Rosenbaum** (γεν. 1946). Εκεί, ο συγγραφέας αναζητά τα αληθινά κίνητρα του Χίτλερ πίσω από το μαζικό έγκλημα του Ολοκαυτώματος. Ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, επιχειρεί μια κριτική εξέταση των ερμηνειών που έχουν δοθεί πάνω σ’ αυτό το ζήτημα. Το τελικό συμπέρασμα είναι μάλλον μελαγχολικό: Ακόμα κι αν υποθεθεί ότι ο Χίτλερ είναι *εν δυνάμει* εξηγήσιμος, η ευκαιρία να τον εξηγήσουμε έχει πια οριστικά χαθεί!

Στο βιβλίο του Rosenbaum, εν τούτοις, βρίσκει κανείς και μερικές πολύ αξιοπρόσεκτες φιλοσοφικές τοποθετήσεις πάνω στον χαρακτήρα του Χίτλερ και τη σχέση του με την ιδέα του Κακού. Μία από αυτές ανήκει στον Εβραίο φιλόσοφο και θεολόγο **Emil Fackenheim** (1916–2003). Σύμφωνα με αυτόν, ο Χίτλερ αντιπροσωπεύει ένα «θεμελιώδες Κακό», μια «έκρηξη δαιμονισμού στην Ιστορία», που τον τοποθετεί πέρα ακόμα και από το τελευταίο άκρο στο συνεχές της ανθρώπινης φύσης.

Κατά τον Fackenheim, ο Χίτλερ δεν είναι απλά ένας «πολύ, πολύ, πολύ κακός άνθρωπος», με τη συνήθη έννοια της ανθρώπινης κακίας, αλλά κάτι τελείως διαφορετικό και έξω από τα ανθρώπινα μέτρα, που το νόημά του δεν πρέπει να αναζητήσουμε στην Ψυχολογία αλλά στη Θεολογία (αφού η εξήγησή του, αν υπάρχει, μπορεί να είναι γνωστή μόνο στον Θεό). Υπάρχει, έτσι, ένας ριζικός διαχωρισμός ανάμεσα στην ανθρώπινη φύση και στη φύση του Χίτλερ, ανάμεσα στο συνηθισμένο Κακό και στο ακραίο Κακό που αυτός αντιπροσωπεύει. Αυτό οδηγεί στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ίδιας της φύσης του Κακού, έτσι ώστε να περιλάβει τη μορφή του Κακού που επέφερε το καθεστώς του Χίτλερ.

Ποια είναι, όμως, η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στο «συνηθισμένο Κακό» και στο «Κακό του Χίτλερ»; Αν θέλαμε να δώσουμε μία εξήγηση (ενδεχομένως όχι τη μοναδική που υφίσταται) θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η διαφορά ανάμεσα στο Κακό που διαπράττει κάποιος που διατηρεί τη συναίσθηση της ανθρώπινης φύσης του, και στο Κακό που διαπράττει κάποιος άλλος που έχει απολέσει αυτή τη συναίσθηση και λειτουργεί ως οιονεί υποκατάστατο του ίδιου του Θεού!

Την ιδέα του Θεού την αντιλαμβανόμαστε εδώ ως μία Αρχή η οποία μπορεί να καθορίζει και να εκκινεί νόμους αιτιότητας, χωρίς η ίδια η Αρχή να υπόκειται σε αυτούς (κάτι ανάλογο με το αριστοτελικό *μη-κινούμενο που κινεί*). Η ανθρώπινη ύπαρξη, αντίθετα, υπόκειται στους αιτιατικούς νόμους που διέπουν τη Φύση, αφού αποτελεί μέρος της Φύσης και βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τις διεργασίες που συντελούνται μέσα σε αυτή. Έτσι, η ανθρώπινη *αυτοσυντήρηση* υπακούει στην αιτιότητα και είναι δυνατό να καθοδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, από φιλοσοφική άποψη, παρουσιάζει η περίπτωση όπου ο άνθρωπος αποκτά κάποια μορφή εξουσία που του δίνει τη δυνατότητα να αποφασίζει για τη ζωή ή το θάνατο του συνανθρώπου του. Ο στρατιώτης, για παράδειγμα, έχει *a priori* ένα τέτοιο είδος εξουσίας πάνω στον αντίπαλο στρατιώτη στη διάρκεια της μάχης, η οποία (εξουσία) σχετίζεται με το δικαίωμα στην αυτοσυντήρηση και την υποχρέωση υπεράσπισης της πατρίδας. Επίσης, η Πολιτεία είναι δυνατό, αν έτσι ορίζουν οι νόμοι της, να στέλνει στο απόσπασμα ή στην ηλεκτρική καρέκλα έναν κατά συρροή δολοφόνο ώστε να απαλλάξει την κοινωνία από ένα άτομο που την απειλεί και να αποθαρρύνει άλλους να το μιμηθούν.

Αλλά, ακόμα και ο Στάλιν, που έκανε εξίσου φριχτά μαζικά εγκλήματα με αυτά του Χίτλερ (λιμοί, εκτελέσεις, δολοφονίες) [1,2] τα διέπραξε μέσα σε μια – απάνθρωπη μεν, κτηνώδη ίσως, αλλά σε κάθε περίπτωση υπαρκτή – λογική «αυτοσυντήρησης» του καθεστώτος του.

Αντίθετα, στον ακραίο, δολοφονικό ρατσισμό του Χίτλερ, ο άνθρωπος (ο Χίτλερ ή οι Ναζί, γενικότερα) αναλαμβάνει να παίξει τον ίδιο το ρόλο του Θεού. Δεν περιορίζεται στην εξόντωση εκείνων που αντικειμενικά απειλούν την αυτοσυντήρηση τη δική του και του έθνους του, αλλά αποφασίζει αυθαίρετα να εξοντώσει και όσους εκείνος κρίνει ότι δεν θα έπρεπε να υφίστανται ως είδος επί Γης. Κριτήριο που μόνο σε έναν Θεό αναλογεί!

Το επιχείρημα περί δήθεν ύπαρξης και κάποιων «αυτοσυντηρητικών» ελατηρίων στα εγκλήματα του Χίτλερ, είναι επεικώς αφελές. Έστω κι αν δεχθούμε, π.χ., ότι ένας πάμπλουτος Γερμανο-εβραίος τραπεζίτης θα ήταν δυνατό (στο μυαλό του Χίτλερ) να αποτελεί ένα είδος «απειλής» για το ναζιστικό καθεστώς, πώς θα μπορούσε να απειλήσει την πανίσχυρη Γερμανία ένας φτωχός Εβραίος χωρικός κάπου στα βάθη της Τσεχίας, της Πολωνίας ή της Ουκρανίας;

Ο Χίτλερ, λοιπόν, επιφύλαξε για τον εαυτό του τον ρόλο ενός «θεού-τιμωρού» που μπορούσε να επιβάλλει την ποινή του θανάτου με κριτήρια αυθαίρετα, που δεν σχετιζόνταν με μια αληθινή ανάγκη κοινωνικής ή εθνικής αυτοσυντήρησης αλλά αντανάκλασαν μια βαθιά πεποίθηση ότι ο Κόσμος δεν είχε εξαρχής σχεδιαστεί «σωστά». Έτσι, ένα υποσύνολο του ανθρώπινου είδους που δεν θα έπρεπε καν να είχε υπάρξει, όφειλε να αφανιστεί.

Ο Χίτλερ αυτο-χρίστηκε, θα λέγαμε, νέος «θεός» που βάλθηκε να τιμωρήσει τον Θεό των ανθρώπων για τα «λάθη» της Δημιουργίας! Δεν θα μπορούσε να δώσει κάποιος τελειότερο ορισμό του Κακού...

Τούτων λεχθέντων, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε την ιστορική συν-ευθύνη των ίδιων των Γερμανών, απαλλάσσοντάς τους έτσι από τις ενοχές για το Ολοκαύτωμα και τα άλλα ναζιστικά εγκλήματα. Ένας επίγειος «θεός», για να κυριαρχήσει και να επιβάλει τις θελήσεις του, έχει ανάγκη από πιστούς που τον αποθεώνουν και, κυρίως, τον υπακούουν. Και αυτά τα

προσέφερε γενναιόδωρα ο γερμανικός λαός στον Χίτλερ! Όμως, αυτό το ζήτημα απαιτεί ιδιαίτερη ανάλυση, στοιχεία της οποίας είχαμε παρουσιάσει σε παλαιότερο άρθρο [5].

Αναφορές:

[1] Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (Basic Books, 2010).

[2] Timothy Snyder, *Hitler vs. Stalin: Who was worse?* (The New York Review of Books, <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/jan/27/hitler-vs-stalin-who-was-worse/>).

[3] Ron Rosenbaum, *Explaining Hitler: The Search for the Origins of his Evil* (New York: Random House, 1998).

[4] Ελληνική Έκδοση: *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ* (Εκδόσεις Κέδρος, 2001).

[5] Κ. Παπαχρήστου, *Το Πείραμα του Stanford και οι δαίμονες του Goldhagen* (<http://www.tovima.gr/opinions/useropinions/article/?aid=681064>).

[ΤΟ ΒΗΜΑ](#)

Η εγγενής απροσδιοριστία στο φαινόμενο Χίτλερ: Μια «κβαντομηχανική» θεώρηση της Ιστορίας

Παπαχρήστου Κώστας

| 15.05.2019 - 10:50

Στις αρχές του εικοστού αιώνα έλαβαν χώρα δύο μεγάλες επαναστάσεις στην επιστήμη της Φυσικής, οι οποίες άλλαξαν για πάντα τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο που μας περιβάλλει. Πρόκειται για την Κβαντική Θεωρία και την Θεωρία της Σχετικότητας. Στη συνέχεια – επειδή ο Άνθρωπος

είναι από τη φύση του είδος αυτοκαταστροφικό – συνέβησαν και δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που ανέδειξαν τις πιο σκοτεινές πλευρές της ανθρώπινης φύσης. Αν κάποιος, τώρα, κοιτάξει με φιλοσοφική διάθεση τα ιστορικά γεγονότα, θα διαπιστώσει ότι Ιστορία και Φυσική διαπλέκονται με έναν τρόπο σχεδόν μεταφυσικό...

Ας ξεκινήσουμε με την επιστήμη. Η Κβαντομηχανική και η Σχετικότητα προκάλεσαν ρήγματα στην ιερή, ως τότε, και μη επιδεχόμενη αμφισβήτηση Νευτώνεια Μηχανική. Σύμφωνα με τις νέες θεωρίες, η κλασική θεωρία του Νεύτωνα έπασχε σε περιοχές που δεν είναι εύκολα προσεγγίσιμες μέσα στα όρια της καθημερινής μας εμπειρίας. Συγκεκριμένα, η νευτώνεια θεωρία αποτυγχάνει να ερμηνεύσει τα φαινόμενα που σχετίζονται με τον μικρόκοσμο των υποατομικών σωματιδίων, όπως και εκείνα που αφορούν κινήσεις σωμάτων με πάρα πολύ υψηλές ταχύτητες. Ακόμα και η κλασική θεωρία της βαρύτητας, επίσης πνευματικό κληροδότημα του Νεύτωνα, βρέθηκε πως ήθελε σημαντική τροποποίηση. Ο Αϊνστάιν επέλεξε να την καταργήσει ολότελα, αντικαθιστώντας την με μία γεωμετρική θεωρία: την Γενική Σχετικότητα.

Στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα μία ακόμα επανάσταση ήρθε να κλονίσει τις ευτυχείς βεβαιότητες της νευτώνειας μηχανικής. Η Θεωρία του Χάους έδειξε ότι μερικά ασταθή φυσικά ή μαθηματικά συστήματα είναι άκρως μη προβλέψιμα στη χρονική τους εξέλιξη, αφού μία απειροελάχιστη διαφοροποίηση στο αίτιο μπορεί να επιφέρει τεράστια απόκλιση στο αιτιατό. (Οι μαθηματικοί μιλούν για «ευαίσθητη εξάρτηση από τις αρχικές συνθήκες».) Έτσι, για παράδειγμα, το τίναγμα των φτερών μιας πεταλούδας στο Πεκίνο θα μπορούσε, θεωρητικά, να προκαλέσει μετά από κάποιο χρονικό διάστημα έναν ανεμοστρόβιλο στο Τέξας (αυτό που ονομάζουμε «φαινόμενο της πεταλούδας»). Γενικά, η απουσία προβλεψιμότητας σε καταρχήν ντετερμινιστικά (αιτιοκρατικά) συστήματα συνιστά αυτό που στη φυσικομαθηματική επιστήμη καλείται «χάος».

Σε ό,τι αφορά τον μικρόκοσμο, η έννοια του ντετερμινισμού είχε ήδη καταρρεύσει από τις αρχές του αιώνα με την ανάπτυξη της κβαντικής θεωρίας, κεντρική θέση στην οποία κατέχει η «αρχή της αβεβαιότητας». Υπάρχει όμως μία βασική διαφορά ανάμεσα στις δύο θεωρίες που προαναφέρθηκαν. Το χάος δεν αρνείται την καταρχήν, την εν δυνάμει προβλεψιμότητα. Διαπιστώνει όμως ότι, στα χαοτικά συστήματα, ένα απόλυτα ντετερμινιστικό αποτέλεσμα θα απαιτούσε πρακτικά άπειρη ακρίβεια στον καθορισμό των αρχικών συνθηκών, άρα άπειρη ακρίβεια στη διαδικασία των μετρήσεων, πράγμα ακατόρθωτο στην πράξη. (Και μία απειροελάχιστη διαφοροποίηση στον τρόπο που η πεταλούδα

τινάξει τα φτερά της θα μπορούσε, τελικά, να σώσει το Τέξας από έναν πιθανό ανεμοστρόβιλο!)

Στην κβαντική θεωρία, από την άλλη μεριά, η μη-προβλεψιμότητα (η κατάρρευση του ντετερμινισμού) δεν σχετίζεται με την όποια αδυναμία του ανθρώπου να βελτιώσει την ακρίβεια των εργαστηριακών μετρήσεών του. Ακόμα και τα τελειότερα όργανα μέτρησης δεν θα μπορούσαν να ξεπεράσουν τους περιορισμούς που επιβάλλει η αρχή της αβεβαιότητας, η οποία θέτει ένα απόλυτο όριο στην ακρίβεια με την οποία μπορούμε να γνωρίσουμε τη συμπεριφορά ενός συστήματος του μικρόκοσμου. Είναι νόμος της Φύσης ότι δεν επιτρέπεται να την γνωρίσουμε στις παραμικρότερες λεπτομέρειές της! Το μόνο που μας επιτρέπεται είναι μία πιθανοκρατική ερμηνεία των φαινομένων, η οποία καταργεί την απόλυτα καθορισμένη σχέση αιτίου – αποτελέσματος.

Μετά την σύντομη περιδιάβαση στις σημαντικότερες φυσικές θεωρίες του εικοστού αιώνα, ας επιχειρήσουμε να εξετάσουμε πώς σχετίζονται αυτές με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου. Ο όποιος αναλογικός συσχετισμός δεν εντάσσει, φυσικά, την Ιστορία στη Φυσική Επιστήμη, θα μπορούσε όμως να οδηγήσει σε έναν διαφορετικό τρόπο θεώρησης (και ίσως μία βαθύτερη κατανόηση) των ιστορικών γεγονότων, δεσπίζουσα θέση ανάμεσα στα οποία κατέχουν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι. Ειδικότερα, το μεγαλύτερο μαζικό έγκλημα της Ιστορίας, που έλαβε χώρα στον δεύτερο από αυτούς...

Συμπληρώθηκαν πέρυσι 100 χρόνια από το τέλος του «Μεγάλου Πολέμου», όπως αποκλήθηκε στην εποχή του ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914–1918). Όπως γράψαμε σε προηγούμενα σημειώματα [1,2] ο πόλεμος αυτός ήταν γεμάτος κρίσιμα γεγονότα όπου η πλάστιγγα ισορροπούσε κυριολεκτικά στην κόψη του ξυραφιού. Ποικίλοι αστάθμητοι παράγοντες έκριναν την έκβαση μιας μάχης που, αν το αποτέλεσμα της ήταν διαφορετικό, ο πόλεμος θα μπορούσε να είχε πάρει αντίθετη τροπή και η Ιστορία στη συνέχεια ίσως είχε γραφεί διαφορετικά. (Ας θυμηθούμε την πρώτη κιόλας κρίσιμη μάχη του πολέμου, εκείνη στον Μάρνη.) Προσεκτικά εκπονημένα στρατιωτικά σχέδια (κυρίως των Γερμανών, όπως το σχέδιο Schlieffen) κατέρρεαν το ένα μετά το άλλο και κάθε έννοια προβλεψιμότητας είχε χαθεί. Ο «γρήγορος» πόλεμος που θα διαρκούσε «μέχρι τα Χριστούγεννα» μετατράπηκε, έτσι, στο ανελέητο τετραετές σφαγείο των χαρακωμάτων...

Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι τα χαρακτηριστικά αυτού του πολέμου παραπέμπουν στο χαοτικό φαινόμενο της πεταλούδας που αναφέραμε πιο πάνω.

Στον Μεγάλο Πόλεμο η μηχανή του χάους πήρε μπρος από την πρώτη κιόλας πιστολιά, όταν ο νεαρός Σερβοβόσνιος εθνικιστής Gavrilo Princip δολοφόνησε στο Σαράγεβο τον διάδοχο του αυστροουγγρικού θρόνου και την σύζυγό του τον Ιούνιο του 1914. Η «πεταλούδα» του πολέμου τίναξε τα φτερά της ενεργοποιώντας ένα απίστευτο ντόμινο γεγονότων που παρόμοιο δεν έχει να επιδείξει η Ιστορία. Η μία μετά την άλλη οι Μεγάλες Δυνάμεις σύρονταν στη δίνη του πολέμου με τη δύναμη μιας νομοτέλειας που ήταν αποτέλεσμα ατέλειωτων ωρών μυστικής διπλωματίας, ακολουθώντας στρατηγικά πλάνα που, όπως πίστευαν, θα οδηγούσαν την κάθε πλευρά στη «σίγουρη» νίκη.

Με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων σοφίας, βέβαια, γνωρίζουμε τώρα τις ατέλειες όλων των στρατηγικών σχεδιασμών της εποχής, οι οποίοι δεν έλαβαν υπόψη μία σειρά παραμέτρων που, όσο κι αν τότε δεν φαίνονταν σημαντικές, αποδείχθηκαν εξόχως κρίσιμες στη συνέχεια. Και τα χαρακώματα έγιναν έτσι το υπέρτατο σύμβολο της άσκοπης θυσίας, αλλά και ένα εφιαλτικό ανάλογο της θεωρίας του χάους...

Χαοτικά φαινόμενα καθόρισαν και την πορεία ζωής του Αδόλφου Χίτλερ και, κατ' επέκταση, τη μοίρα της ανθρωπότητας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα είχε γίνει ζωγράφος, αντί πολιτικός, αν τον είχαν δεχθεί στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης... Θα μπορούσε να είχε σκοτωθεί νωρίς αν η σφαίρα είχε βρει αυτόν, αντί τον παραπλεύρως ευρισκόμενο Max Scheubner-Richter, στο «Πραξικόπημα της Μπυραρίας» στο Μόναχο το 1923...

Το μαζικό έγκλημα του Ολοκαυτώματος, όμως, που έλαβε χώρα ενώ μαίνονταν οι μάχες στα πολεμικά μέτωπα απαιτεί μία διαφορετική – θα λέγαμε, μια «κβαντική» – προσέγγιση. Για να προϊδεάσω τον αναγνώστη θα πω επιγραμματικά ότι, αν η κβαντική θεωρία είναι το τέλος του ντετερμινισμού στη Φυσική, ο Χίτλερ και ό,τι τον αντιπροσωπεύει είναι το τέλος του ντετερμινισμού στην Ιστορία!

Σε παλιότερο σημείωμα [3] είχαμε επιχειρήσει να ερμηνεύσουμε το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι, στη συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπινων συνειδήσεων, η μορφή του Χίτλερ δεσπόζει πάντα ως η ενσάρκωση του απόλυτου, του ακραίου Κακού. Όπως είχαμε αναφέρει, στο βιβλίο “Explaining Hitler” (ελληνική έκδοση: «Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ») ο Αμερικανός δημοσιογράφος και ιστορικός Ron Rosenbaum αναζητά τα αληθινά κίνητρα του Χίτλερ πίσω από το Ολοκαύτωμα. Ή, για να το θέσουμε ακριβέστερα, επιχειρεί μία κριτική εξέταση των ερμηνειών που έχουν δοθεί πάνω σε αυτό το ζήτημα. Το

τελικό συμπέρασμα του βιβλίου είναι απογοητευτικό: Ακόμα κι αν υποτεθεί ότι ο Χίτλερ είναι εν δυνάμει εξηγήσιμος, η ευκαιρία να τον εξηγήσουμε έχει πια οριστικά χαθεί!

Θέτουμε, όμως, τώρα ένα νέο ερώτημα που, αν ιδωθεί ως ρητορικό, θα μας οδηγήσει σε ένα ακόμα πιο απογοητευτικό συμπέρασμα: Είναι, τελικά, ο Χίτλερ – αν μη τι άλλο – εν δυνάμει εξηγήσιμος, όπως υποθέσαμε πιο πάνω; Και η εξήγηση δεν αφορά μόνο τα βαθύτερα κίνητρά του που οδήγησαν στη μεγαλύτερη μαζική δολοφονία των αιώνων, αλλά και στον δαιμονικό, σχεδόν μεταφυσικό τρόπο που ένας και μόνο άνθρωπος κατόρθωσε να «υπνωτίσει» ένα μεγάλο έθνος με τεράστια πολιτιστική παράδοση, συμπαρασύροντάς το πρώτα στην (παθητική ή ενεργητική) συννεοχή στο έγκλημα, και μετά στον όλεθρο.

Υπάρχουν, φυσικά, λογικοφανείς εξηγήσεις, όπως η ακραία οικονομική κρίση στη Γερμανία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (ιδιαίτερα, μάλιστα, μετά το χρηματιστηριακό κραχ στις ΗΠΑ το 1929), ο εμμονικός τιμωρητισμός των Γάλλων που πλήγωσε το γερμανικό φιλότιμο, η αναζήτηση «αποδιοπομπαίων τράγων» για την ήττα του 1918, η γερμανική απέχθεια για τον εβραϊκό καπιταλισμό, κλπ. Ας μου επιτραπεί να πω ότι, όσο και αν τα παραπάνω ακούγονται λογικά, δεν μπορούν να προσφέρουν πειστική εξήγηση για τον απρόκλητο φόνο έξι εκατομμυρίων άοπλων ανθρώπων, σε βάρος μάλιστα των παράλληλων πολεμικών επιχειρήσεων που διεξήγαν οι Γερμανοί στη Ρωσία. Η αποτυχία των οποίων επιχειρήσεων σήμανε και την αρχή του τέλους για τον Χίτλερ και το ναζιστικό καθεστώς του...

Όμως, γιατί αδυνατούμε να ερμηνεύσουμε πειστικά κι απόλυτα τον Χίτλερ; Μία προφανής απάντηση είναι αυτή που δίνει ο Rosenbaum: μας λείπει κρίσιμη πληροφορία, μας λείπουν δεδομένα που χάθηκαν τυχαία ή και σκόπιμα καταστράφηκαν. Μια τρομακτικότερη, εναλλακτική θεώρηση είναι ότι ο Χίτλερ αποτελεί ίσως μία πεπερασμένη μεταφυσική παρέκβαση της Ιστορίας, στη διάρκεια της οποίας καταπαύει ο μηχανισμός της ιστορικής αιτιότητας έτσι ώστε οποιαδήποτε λογική σύνδεση του αποτελέσματος (Ολοκαύτωμα) με το αίτιο που το προκάλεσε να είναι καταρχήν αδύνατη.

Το πρόβλημα, λοιπόν, ίσως δεν είναι ότι μας λείπουν τα στοιχεία πληροφορίας που απαιτούνται για να ερμηνεύσουμε τον Χίτλερ αλλά ότι, τελικά, ο Χίτλερ είναι εξ ορισμού μη ερμηνεύσιμος. Όπως εξ ορισμού (και όχι λόγω εργαστηριακής αδυναμίας μας) είναι αδύνατο να γνωρίσουμε την κίνηση ενός ηλεκτρονίου μέσα σε ένα άτομο. Η Φύση κρατά καλά κρυμμένα τα μυστικά του

μικρόκοσμου. Το ίδιο, ίσως, και η Ιστορία σε ό,τι αφορά το βαθύτερο «γιατί» των εγκλημάτων του ναζισμού. Η αρχή της αβεβαιότητας ξεφεύγει, θα λέγαμε, από τα συγγράμματα της κβαντομηχανικής και εισχωρεί στα βιβλία της Ιστορίας. Ή, τουλάχιστον, στα κεφάλαια που αφορούν την πιο σκοτεινή περίοδο της ανθρωπότητας...

Εν κατακλείδι, ο Χίτλερ μοιάζει να καταργεί προσωρινά τον ιστορικό ντετερμινισμό με όμοιο τρόπο όπως η κβαντική θεωρία καταργεί τον αντίστοιχο νευτώνειο. Τονίζω τη λέξη «μοιάζει», αφού το παρόν κείμενο απλά διατυπώνει σκέψεις, δεν αναγγέλλει αδιάσειστες επιστημονικές θεωρήσεις. Πρέπει, όμως, κάπου να αποδώσουμε το γεγονός ότι, μετά από δεκαετίες επίμονης και επίπονης έρευνας, η ιστορική επιστήμη δεν έχει ακόμα κατορθώσει να ξεσκεπάσει απόλυτα το πέπλο που καλύπτει τα βαθύτερα αίτια του Ολοκαυτώματος.

Σύμφωνα με τον Εβραίο φιλόσοφο και θεολόγο Emil Fackenheim (1916–2003) ο Χίτλερ αντιπροσωπεύει ένα «θεμελιώδες Κακό», μια «έκρηξη δαιμονισμού στην Ιστορία» που τον τοποθετεί πέρα ακόμα και από το τελευταίο άκρο στο συνεχές της ανθρώπινης φύσης [3]. Είναι ένα φαινόμενο έξω από τα ανθρώπινα μέτρα, του οποίου το νόημα δεν πρέπει να αναζητήσουμε στην Ιστορία ή την Κοινωνιολογία αλλά στη Θεολογία, αφού η εξήγησή του – αν υπάρχει – μπορεί να είναι γνωστή μόνο στον Θεό.

Με άλλα λόγια, ο Χίτλερ είναι μία έννοια που ανήκει στην περιοχή της μεταφυσικής. Αλλά, ακόμα κι αν επιχειρούσαμε να τον μελετήσουμε στο πλαίσιο μιας φυσικής πραγματικότητας, η αληθινή του φύση θα κρυβόταν πίσω από κάτι που θυμίζει την αρχή της αβεβαιότητας στην Κβαντομηχανική. Σε κάθε περίπτωση, θα παρέμενε ουσιαστικά άγνωστος...

Αναφορές

[1] Οι «ένοχοι» του Μεγάλου Πολέμου

[2] Ζωή εν τάφω: Μικρό χρονικό ενός «Μεγάλου Πολέμου»

[3] Ο Χίτλερ και η φιλοσοφική θεώρηση του κακού

* Ο Δρ. Κ. Παπαχρήστου είναι μέλος ΔΕΠ στον Τομέα Φυσικών Επιστημών της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.

Είναι ο «γερμανικός χαρακτήρας» η εξήγηση για το Ολοκαύτωμα;

Είναι η «γερμανικότητα» η απάντηση στην θέση ότι ο ναζισμός καταργεί την ιστορική αιτιότητα;

Παπαχρήστου Κώστας
26.11.2019, 07:35

Σε προηγούμενο σημείωμα [1] είχαμε αναφερθεί στην απουσία μίας πειστικής εξήγησης σε ό,τι αφορά τα βαθύτερα αίτια του ναζιστικού εγκλήματος του **Ολοκαυτώματος**. Εξίσου μυστηριώδης (στο όριο του μεταφυσικού) είναι ο **δαιμονικός τρόπος** με τον οποίο ένας και μόνο «άνθρωπος» κατόρθωσε να ενορχηστρώσει το έγκλημα αυτό, οδηγώντας έναν λαό με μεγάλη πολιτιστική

παράδοση στην – άμεση ή έμμεση – συνενοχή στη δολοφονία έξι εκατομμυρίων αθώων.

Κατά μία άποψη (βλ., π.χ., εκείνη του **Ron Rosenbaum** [2]) αυτή η έλλειψη μονοσήμαντης ιστορικής ερμηνευτικής δυνατότητας οφείλεται στο ότι δεν έχουμε πλέον στη διάθεσή μας κρίσιμα ιστορικά ντοκουμέντα τα οποία έχουν τυχαία χαθεί ή σκόπιμα καταστραφεί.

Μία **εναλλακτική εκδοχή** την οποία διατυπώσαμε [1] και η οποία ίσως φαντάζει αιρετική και ανορθόδοξη, είναι η ακόλουθη: Η απροσδιοριστία είναι **εγγενής ιδιότητα** στο φαινόμενο «*Χίτλερ*» και δεν οφείλεται σε συγκυριακές καταστάσεις που οδήγησαν σε απώλεια ιστορικών αποδεικτικών στοιχείων. Δανειζόμενοι ιδέες από τις φυσικές επιστήμες θα λέγαμε ότι, αν θεωρήσουμε πως η κβαντική θεωρία καταργεί τον ντετερμινισμό (αιτιοκρατία) στη Φυσική, με ανάλογο τρόπο **ο Χίτλερ καταργεί τον ντετερμινισμό στην Ιστορία!**

Ψήφος αποδήμων : Ποια είναι η άποψη των Ελλήνων της Βρετανίας

Αν η πιο πάνω εκδοχή έχει πραγματική βάση, ο Χίτλερ αποτελεί ίσως μία πεπερασμένη μεταφυσική παρέκβαση της Ιστορίας, στη διάρκεια της οποίας **καταπαύει ο μηχανισμός της ιστορικής αιτιότητας** έτσι ώστε οποιαδήποτε λογική σύνδεση του αποτελέσματος (Ολοκαύτωμα) με το αίτιο που το προκάλεσε να είναι **καταρχήν αδύνατη**. Το πρόβλημα, λοιπόν, δεν είναι ότι μας λείπουν τα στοιχεία πληροφορίας που απαιτούνται για να ερμηνεύσουμε τον Χίτλερ αλλά ότι ο ίδιος ο Χίτλερ είναι **εξ ορισμού μη ερμηνεύσιμος**.

Η απροσδιοριστία στο ζήτημα του Ολοκαυτώματος αφορά κυρίως δύο ερωτήματα:

1. Ποια ήταν τα **αληθινά κίνητρα** πίσω από το μαζικό έγκλημα;
2. Πώς ένας παράφρων πολιτικός **κατόρθωσε να χειραγωγήσει** ένα μεγάλο έθνος σπρώχνοντάς το στη διάπραξη του εγκλήματος – ή, έστω, την ανοχή σε αυτό;

Ακόμα κι αν υιοθετήσουμε την ορθολογική άποψη του Rosenbaum [2] η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι πλέον **αδύνατη**. Σε ό,τι αφορά το δεύτερο ερώτημα, υπάρχουν δύο σκέλη που πρέπει να διερευνηθούν: (α) Η ενδεχόμενα **δαιμονική φύση** του Χίτλερ που κατόρθωσε να «υπνωτίσει» έναν ολόκληρο λαό. (β) Τα **ιδιαιτέρως χαρακτηριστικά** αυτού του λαού, τα οποία αξιοποίησε ο Χίτλερ για να φέρει σε πέρας το δολοφονικό έργο του.

Στο ερώτημα (α) δεν είναι, ασφαλώς, δυνατό να απαντήσουμε αντικειμενικά (παρακάμπτοντας προσωπολατρικές περιγραφές απλοϊκών ανθρώπων που γνώρισαν τον Χίτλερ από κοντά). Θα

επικεντρωθούμε, λοιπόν, στο ερώτημα (β): υπάρχει μήπως ένα υποκρυπτόμενο νοσηρό στοιχείο **στον ίδιο τον γερμανικό χαρακτήρα**, το οποίο θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να οδηγήσει ακόμα και στο μαζικό έγκλημα; Με άλλα λόγια, είναι οι **εγγενείς χαρακτήρες** των λαών που καθορίζουν την ιστορική τους συμπεριφορά, ή μήπως, αντίθετα, είναι οι **ιστορικές συνθήκες** που διαμορφώνουν συγκυριακά τους εθνικούς χαρακτήρες;

Η δαιμονοποίηση της «γερμανικότητας» δεν είναι πρόσφατη εφεύρεση κάποιων ελληνικών «αντιμνημονιακών» κύκλων. Ακόμα και διδακτορικές διατριβές έχουν εκπονηθεί, οι οποίες υποστηρίζουν αυτήν ακριβώς την ιδέα. Χαρακτηριστική περίπτωση, ένα σχετικά πρόσφατο βιβλίο του Αμερικανού ιστορικού **Daniel Jonah Goldhagen** [3]. Σε αυτό ο συγγραφέας, εκλαϊκεύοντας και επεκτείνοντας την διδακτορική του διατριβή στο Harvard, αποδίδει τη φρίκη του Ολοκαυτώματος στην «εγγενώς δαιμονική» φύση των Γερμανών, υποβαθμίζοντας – έως εξαφανίζοντας – την ιστορική ιδιαιτερότητα του ναζισμού αλλά και την ευθύνη του ίδιου του Χίτλερ (κατά τη γνωστή ρήση, «αν δεν υπήρχε ο Χίτλερ για να ξεκινήσει το Ολοκαύτωμα, οι Γερμανοί θα τον είχαν εφεύρει!»). Τα εγκλήματα του Ολοκαυτώματος, υποστηρίζει ο Goldhagen, τα διέπραξαν **αυτόβουλα** «συνηθισμένοι Γερμανοί», όχι απαραίτητα φανατικοί ναζί. Και όχι γιατί τους το επέβαλε (ή έστω το υπέβαλε) η ηγεσία τους, αλλά απλά γιατί τους το **επέτρεψε!**

Το βιβλίο αυτό συνάντησε πολλές αντιδράσεις, ιδιαίτερα μάλιστα από σημαίνοντες Εβραίους μελετητές του Ολοκαυτώματος. Διαβάζοντάς το, όντως αποκομίζει κάποιος την εικόνα μίας δύσκολα αποκρυπτόμενης **εμπάθειας** και μιας ιδεολογικής **μονομέρειας** που υπονομεύει, τελικά, την ίδια την επιστημονική αξιοπιστία του έργου. Η μορφή του Χίτλερ δύσκολα μπορεί να αγνοηθεί σε οποιαδήποτε σοβαρή ιστορική ανάλυση, όπως επίσης δεν πρέπει να παραβλέπονται οι ιστορικές συγκυρίες της εποχής μετά το τέλος του καταστροφικού, για τη Γερμανία, Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, με οδυνηρό επακόλουθο μία ταπεινωτική συνθήκη ειρήνης.

Μία κριτική εξέταση της ιστορικής ερμηνείας του Goldhagen προϋποθέτει απάντηση σε ένα θεμελιώδες γενικό ερώτημα: Είναι δυνατόν, κάτω **απόιδιάζουσες συνθήκες**, μία κοινωνική ομάδα (π.χ., ένας λαός, ή ακόμα και ένα μικρό σύνολο ανθρώπων με αίσθηση κοινού προορισμού) να **χειραγωγηθεί** από ένα σύστημα εξουσίας έτσι ώστε να αναδείξει **ακραίες συμπεριφορές** οι οποίες δεν θα υφίσταντο έξω από τις συνθήκες αυτές;

Αν η απάντηση στο ερώτημα είναι θετική, τότε το Ολοκαύτωμα δεν αποτελεί αυστηρά γερμανική «πατέντα». Θα μπορούσε, θεωρητικά, να είχε συμβεί οποτεδήποτε και οπουδήποτε, κάτω από ανάλογες ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες. Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι ο (συχνά βίαιος) αντισημιτισμός είχε κάνει την εμφάνισή του τόσο στη **Γαλλία** όσο και στη **Ρωσία**, προτού πάρει την ακραία, δολοφονική μορφή του στη ναζιστική Γερμανία.

Ένα πείραμα που θα μπορούσε να ρίξει κάποιο φως στο παραπάνω ερώτημα (αν και δεν γνωρίζω αν τα αποτελέσματά του χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για την ερμηνεία του Ολοκαυτώματος) έλαβε χώρα στο **Πανεπιστήμιο του Stanford** των ΗΠΑ, στο διάστημα από 14 έως 20 Αυγούστου του 1971, κάτω από την κεντρική επίβλεψη του καθηγητή ψυχολογίας **Philip Zimbardo**. Εικοσιτέσσερις φοιτητές επιλέχθηκαν για να παίξουν τους ρόλους **φυλακισμένων** και **δεσμοφυλάκων** σε μία υποτιθέμενη φυλακή που είχε δημιουργηθεί για τους σκοπούς του πειράματος. Η κατανομή των ρόλων (12 φυλακισμένοι και ισάριθμοι φρουροί) έγινε με **κλήρωση**, και οι συνολικά 24 που επελέγησαν για το πείραμα ικανοποιούσαν, στον μέγιστο βαθμό, κριτήρια ψυχικής ισορροπίας και ομαλότητας χαρακτήρα. Ο Zimbardo πήρε τον ρόλο του επιστάτη της φυλακής, φροντίζοντας με κάθε τρόπο να μεγιστοποιεί τα αισθήματα σύγχυσης και απώλειας προσωπικότητας των συμμετεχόντων.

Τα αποτελέσματα του πειράματος εξέπληξαν και τον ίδιο τον Zimbardo! Τα μέλη και των δύο ομάδων (φυλακισμένοι και δεσμοφύλακες) πήραν τόσο σοβαρά τους ρόλους τους ώστε κατέληξαν **να ταυτιστούν** με αυτούς. Οι φρουροί ανέπτυξαν **αυταρχικές** έως και **σαδιστικές** συμπεριφορές, και έφτασαν στο σημείο να υποβάλουν μερικούς από τους κρατούμενους σε ιδιαίτερα **σκληρά ψυχολογικά βασανιστήρια**. Πολλοί κρατούμενοι αποδέχθηκαν παθητικά την ψυχολογική βία και, κατ' απαίτηση των φρουρών, **συνεργάστηκαν πρόθυμα** σε κακομεταχειρίσεις συγκρατουμένων τους. Οι καταστάσεις αυτές, ασφαλώς, θυμίζουν έντονα εκείνες στα γκέτο, τους σιδηροδρομικούς σταθμούς μεταφοράς και τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως την περίοδο του ναζισμού.

Το πείραμα δεν άφησε ανεπηρέαστο ούτε τον ίδιο τον Zimbardo που επέδειξε μεγάλο ζήλο στον ρόλο του ως επιστάτη, επιτρέποντας και ενθαρρύνοντας την συνέχιση της βίας. Δύο από τους «κρατούμενους» δεν άντεξαν και αποχώρησαν νωρίς από το πείραμα, το οποίο τελικά διακόπηκε μόλις **έξι μέρες** μετά την έναρξή του.

Το εντυπωσιακό είναι πως, σε κινηματογραφημένες συνεντεύξεις τους αρκετό καιρό μετά, οι «φρουροί» εξομολογήθηκαν ότι, κοιτάζοντας πίσω σ' εκείνες τις μέρες, δύσκολα μπορούσαν να **αναγνωρίσουν** τον εαυτό τους, να εξηγήσουν πώς μερικά «καλά παιδιά» είχαν μετατραπεί σε **βάρβαρους δεσμοφύλακες!** Ας δούμε μερικά αποσπάσματα από τις εξομολογήσεις δύο πρώην «φρουρών», καθώς και κάποια από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ο Zimbardo:

Φρουρός 1: «Αληθινά, δεν πίστευα ποτέ ότι θα ήμουν ικανός να επιδείξω τέτοια συμπεριφορά. Εξεπλάγην κι εγώ ο ίδιος απ' όσα έκανα. Και, ενώ τα έκανα, δεν ένιωθα καθόλου μετανιωμένος, δεν είχα ενοχές... Μόνο μετά άρχισα να συνειδητοποιώ τι είχε συμβεί.»

Φρουρός 2: «Άρχισα να νιώθω πως έχανα την ταυτότητά μου, να ξεχνώ πως συμμετείχα σε ένα πείραμα, σε μια απλή προσομοίωση της πραγματικότητας. Φοράς μια στολή, σου δίνουν ένα ρόλο

και σου λένε: 'Η δουλειά σου είναι να κρατάς αυτούς τους ανθρώπους σε τάξη.' Κι εσύ μπαίνεις στ' αλήθεια στο πετσί του ρόλου από τη στιγμή που φοράς τη στολή και τα μαύρα γυαλιά, που κρατάς το ραβδί... Αυτό είναι το κοστούμι σου. Και πρέπει να ενεργείς ανάλογα όταν το φοράς.»

Zimbardo: «Το περισσότερο κακό στον κόσμο δεν προέρχεται από ταπεινά ένστικτα αλλά επειδή κάποιος σου υποβάλλει την ιδέα: 'Ακολούθα το πρόγραμμα', 'γίνε ομαδικός'... Όταν κάποιος πει: 'δεν είμαι υπεύθυνος', 'δεν είμαι υπόλογος', 'είναι ο ρόλος που μου ανέθεσαν', κλπ, επιτρέπει στον εαυτό του να κάνει πράγματα που ποτέ δεν θα έπραττε υπό κανονικές συνθήκες. (...) Ένας τρόπος να ερμηνεύσουμε το πείραμα είναι ότι, βάλαμε καλούς ανθρώπους σε ένα κακό περιβάλλον και είδαμε ποιος κέρδισε. Το λυπηρό μήνυμα εδώ είναι ότι το διαβολικό αυτό μέρος κυριάρχησε πάνω στους καλούς ανθρώπους!»

Είναι ικανό από μόνο του το «**πείραμα του Stanford**» να καταρρίψει την θεωρία του Goldhagen για το Ολοκαύτωμα και την υποτιθέμενη μοναδικότητα της «δαιμονικής φύσης» των Γερμανών; Ασφαλώς όχι! Εν τούτοις, το πείραμα αποκαλύπτει πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς κάτω από (τεχνητές, εν προκειμένω) συνθήκες οι οποίες θα μπορούσαν, σε κάποιο βαθμό, να παραπέμπουν στα χρόνια της κυριαρχικής επίδρασης του ναζισμού πάνω στην γερμανική συλλογική συνείδηση. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα του πειράματος **δεν θα πρέπει να αγνοηθούν** από τους αντικειμενικούς μελετητές εκείνης της πιο βάρβαρης περιόδου της παγκόσμιας Ιστορίας.

Βέβαια, το να δίνει κάποιος ιστορικές ερμηνείες αναζητώντας πιθανές αιτιότητες πίσω από τα φρικτά εγκλήματα του ναζισμού ουδόλως μετριάζει τις ενοχές των Γερμανών. Το πείραμα του Stanford, όπως και η ίδια η ναζιστική περίοδος στη Γερμανία, έδειξαν ότι το κακό που **ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή** στον άνθρωπο μπορεί να βγει στην επιφάνεια κάτω από κατάλληλες συνθήκες. Οι συνθήκες, όμως, απλά **αναδεικνύουν** το κακό, δεν το δημιουργούν!

Τελικά, επιδέχεται ο ναζισμός **αιτιοκρατική ερμηνεία**; Θα μείνουμε πιστοί στην αντισυμβατική θέση μας ότι η απάντηση στο ερώτημα είναι **αρνητική**. Ίσως γιατί μία ιστορική εκλογίκευση του ναζισμού θα τον τοποθετούσε εξ ορισμού σε **ανθρώπινα μέτρα**. Και τίποτα το ανθρώπινο δεν θα μπορούσαμε να διακρίνουμε στην ελεεινότερη εκείνη σελίδα της παγκόσμιας Ιστορίας...

Αναφορές:

[1] Κ. Παπαχρήστου, [Η εγγενής απροσδιοριστία στο φαινόμενο Χίτλερ](#)

[2] R. Rosenbaum, *Explaining Hitler* (Da Capo, 2014). Ελληνικός τίτλος: *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*.

[3] D.J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners* (Knopf, 2007). Ελληνικός τίτλος: *Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Χίτλερ*.

* Ο Δρ. Κ. Παπαχρήστου είναι μέλος ΔΕΠ στον Τομέα Φυσικών Επιστημών της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.

Ο Ναζισμός και το «εύσημο» του Κακού

 klik.gr/2023/06/29/o-nazismos-kai-to-eyσιμο-toy-kakoy/

June 29, 2023

Σκέψεις πάνω στην ιδέα του Κακού, με αφορμή την επανεμφάνιση νεοναζιστικής «σκιάς» στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

Γράφει ο Κώστας Παπαχρήστου

Οι πρόσφατες επαναληπτικές εθνικές εκλογές ανέδειξαν ένα άγνωστο, ως χθες, πολιτικό κόμμα, το οποίο στηρίχθηκε ανοιχτά (αν όχι καθοδηγήθηκε υπόγεια) από ηγετικό στέλεχος του νεοναζιστικού χώρου, καταδικασμένο σε φυλάκιση για εγκληματική δράση. Είναι μία επιστροφή του εν λόγω χώρου στη Βουλή «από την πίσω πόρτα», παρά τα *ad hoc* νομικά αναχώματα που είχαν τεθεί για να αποτρέψουν αυτό το ενδεχόμενο. Πρόκειται, θα λέγαμε, για μία «κοινοβουλευτική επανακανονικοποίηση» του εγχώριου νεοναζισμού.

Βέβαια, το κόμμα αυτό δεν είναι το μοναδικό από τον χώρο της άκρας Δεξιάς που θα φιλοξενηθεί στη νέα Βουλή (ας μην ξεχνάμε ότι σε αυτήν εμφιλοχώρησαν ακόμα και εκπρόσωποι του πιο ακραίου θρησκευτικού φονταμενταλισμού [1] με ιδιαίτερους δεσμούς με το αντιδημοκρατικό καθεστώς της Ρωσίας). Εν τούτοις, η ιδέα μίας – έμμεσης, έστω, και δι' αντιπροσώπων – κοινοβουλευτικής επανεμφάνισης του νεοναζισμού, αφήνει την αίσθηση μιας γροθιάς στο στομάχι. Η εξήγηση γι' αυτή την ανακλαστική αντίδραση βρίσκεται στις πιο σκοτεινές σελίδες της παγκόσμιας Ιστορίας...

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι, στη συνείδηση του δημοκρατικού ανθρώπου, ο Ναζισμός διατηρεί προεξάρχουσα θέση στην κλίμακα του ανθρώπινου Κακού. Για κάποιους μελετητές του Ολοκαυτώματος, μάλιστα, δεν έχουμε εδώ να κάνουμε με το συμβατικό «ανθρώπινο» Κακό αλλά με κάτι που ξεπερνά κι αυτά ακόμα τα ανθρώπινα μέτρα.

Σε ένα παλιό κείμενο [2] είχαμε επιχειρήσει να εξετάσουμε το ζήτημα αυτό από φιλοσοφική άποψη. Το παρόν σημείωμα θα μπορούσε να ιδωθεί σαν προέκταση εκείνων των σκέψεων, με αφορμή την είσοδο ενός ακόμα κατ' ουσίαν νεοναζιστικού κόμματος στο ελληνικό Κοινοβούλιο.

Παρά τα 6 εκατομμύρια των θυμάτων του Ολοκαυτώματος και τις φρικιαστικές αποκαλύψεις των εγκλημάτων του Ναζισμού, η ναζιστική ιδεολογία εξακολουθεί να ασκεί κάποιο βαθμό γοητείας σε ένα πολύ μικρό αλλά πάντα επικίνδυνο ποσοστό της παγκόσμιας κοινότητας. Αντισυστημικές ρητορείες με κρυπτο-ναζιστική (έως φιλο-ναζιστική) απόχρωση ακούγονται όλο και πιο ανοιχτά σε χώρες της δημοκρατικής Ευρώπης, ενώ ανομολόγητες ιδεολογικές «συμπάθειες» μπορεί κάποιος να διακρίνει ακόμα και μέσα σε κόμματα του δημοκρατικού τόξου.

Έτσι, μία αναλυτική προσέγγιση στο φαινόμενο του Ναζισμού δεν αποτελεί αποκλειστικό αντικείμενο της Ιστορίας αλλά, δυστυχώς, αφορά ένα πολιτικό και φιλοσοφικό ζήτημα που διατηρείται ζωντανό ως τις μέρες μας.

Για το συντριπτικά μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων, εκείνων δηλαδή που δεν έχουν «μολυνθεί» από ναζιστικές ιδέες, η ηθική αξιολόγηση του Ναζισμού είναι δεδομένη και αυτονόητη: Οι Ναζί ήταν εκπρόσωποι του ακραίου, του απόλυτου Κακού. Μία βαθύτερη εξέταση του θέματος, εν τούτοις, επιβάλλει ιδιαίτερη προσοχή σε ό,τι αφορά τη χρήση του όρου «κακό». Το παρακάτω απλοϊκό ερώτημα μοιάζει σχεδόν ρητορικό:

– *Ήταν ο Ναζισμός κακός;*

Αν απαντήσουμε καταφατικά, έχουμε πέσει σε μία φοβερή παγίδα που άθελά μας στήσαμε μόνοι μας: Δώσαμε στον Ναζισμό ανθρώπινο πρόσωπο! Ας μου επιτραπεί να εξηγήσω:

Το κακό – ακόμα και στην ακραία εκδοχή του – σχετίζεται με την ηθική διαβάθμιση του ανθρώπινου χαρακτήρα. Έξω από τον άνθρωπο δεν υπάρχει «καλό» ή «κακό». Έτσι, αν χαρακτηρίσουμε τον Χίτλερ ως «κακό», του έχουμε αυτομάτως αναγνωρίσει την ανθρώπινη ιδιότητα. Την οποία αμφίβολο είναι ότι εκείνος και το καθεστώς του έφεραν.

Τι είναι, όμως, αυτό που καθορίζει και οριοθετεί την ανθρώπινη ιδιότητα; Απόλυτη απάντηση δεν υπάρχει έξω από το σαφές πλαίσιο που ορίζει η βιολογία. Αν, εν τούτοις, δεχθούμε τον άνθρωπο κατά κύριο λόγο ως ηθικό μέγεθος, τότε μπορούμε να πούμε ότι το κριτήριο που επιβεβαιώνει ή απορρίπτει, ανάλογα, την πιο πάνω ιδιότητα, είναι η *αυτοσυνειδησία*. Συγκεκριμένα, πώς τοποθετεί το άτομο τον εαυτό του μέσα στο πλέγμα της αιτιότητας.

Ο άνθρωπος παράγει αιτιότητα αλλά και υπόκειται σε αυτήν. Δηλαδή, συμμετέχει στην αιτιακή αλυσίδα τόσο ως γενεσιουργό αίτιο, όσο και ως υποκείμενο αποτέλεσμα. Ειδική σημασία για την παρούσα συζήτηση έχει το κομμάτι της αιτιότητας που αφορά τις ανθρώπινες σχέσεις. Ένα άτομο, λοιπόν, μπορεί να επηρεάσει τη ζωή ενός άλλου ατόμου, το οποίο, με τη σειρά του, μπορεί να επηρεάσει τη ζωή του πρώτου. Σε ακραία περίπτωση, ένας άνθρωπος μπορεί να σκοτώσει κάποιον άλλον αλλά και να σκοτωθεί από εκείνον. Αυτή η αμφίδρομη σχέση με την αιτιότητα αποτελεί, εξ ορισμού, μέρος της αυτοσυνειδησίας κάθε ατόμου ή, συλλογικά, κάθε κοινωνικής ομάδας.

Υπάρχει, εν τούτοις, μία ακραία παρέκκλιση από τον τελευταίο αυτό κανόνα. Πρόκειται για τον συνειδησιακό τύπο που πιστεύει – και δεν διστάζει να επιβάλει ακόμα και με τη βία την πίστη του αυτή – ότι δικαιούται να επηρεάζει την αιτιότητα χωρίς να υπόκειται σε αυτήν. Ο τύπος αυτός, δηλαδή, έχει συνειδητά απαρνηθεί την ανθρώπινη ιδιότητά του, απονέμοντας αυθαίρετα στον εαυτό του έναν ανώτερο ρόλο: αυτόν ενός οιονεί «θεού»!

Στην κατηγορία αυτή ανήκαν οι Ναζί. Όπως έχουμε σημειώσει [2] θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως εκπρόσωπους μίας φυσικής Αρχής που είχε το απόλυτο δικαίωμα να αποφασίζει για την ύπαρξη ή τον αφανισμό οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας, οσοδήποτε μεγάλης, χωρίς η ίδια αυτή «Αρχή» να υπόκειται σε άνωθεν έλεγχο ή έξωθεν αμφισβήτηση της παντοδυναμίας της.

Αυτό που καθιστά το ναζιστικό καθεστώς μοναδικό ανάμεσα σε άλλα ρατσιστικά καθεστώτα είναι το γεγονός ότι, υπερβαίνοντας τα όρια του «απλού» κοινωνικού διαχωρισμού, επιδόθηκε σε φυλετική εξόντωση. Στο πλαίσιο της μαζικής αυτής δολοφονίας, οι Ναζί λειτούργησαν σαν «θεοί» που μπορούσαν να επιλέξουν αυθαίρετα σε ποιο ανθρώπινο είδος θα εκχωρούσαν το δικαίωμα στη ζωή, και σε ποιο είδος θα το αρνούσαν και θα το καταργούσαν.

Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί εδώ ότι η εξόντωση δεν ήταν πράξη αυτοσυντήρησης του χιτλερικού καθεστώτος απέναντι σε μία ανθρώπινη ομάδα που το απειλούσε, αλλά αποτέλεσμα και μόνο της διαστροφικής ιδεολογίας του Ναζισμού. Και αυτό ακριβώς είναι που κάνει το ναζιστικό καθεστώς να ξεχωρίζει από άλλα εγκληματικά καθεστώτα, όπως εκείνο του Στάλιν. (Σε ένα παλιότερο κείμενο [3] είχαμε αναφερθεί αναλυτικά στα εγκλήματα των δύο αιμοσταγών δικτατόρων του εικοστού αιώνα.)

Συμπερασματικά, η παρέκκλιση από την ανθρώπινη αυτοσυνειδησία, κι ακόμα περισσότερο η διάπραξη μαζικού εγκλήματος στη βάση της παρέκκλισης αυτής, αυτοδικαίως αφαιρεί από τους δολοφόνους το προνόμιο να θεωρούνται άνθρωποι. Συνεπώς, το να χαρακτηρίζουμε απλοϊκά τους Ναζί ως «κακούς» συνιστά τιμή για εκείνους, αφού το κακό αποτελεί διαβάθμιση του ανθρώπινου χαρακτήρα. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή, τους προβιβάζουμε άθελά μας σε ανθρώπους, κάτι που οι Ναζί είναι αμφίβολο πως ήταν. Ο Ναζισμός δεν δικαιούται το «εύσημο» του Κακού!

Για τον λόγο αυτό, αν και θα ήταν λάθος να υπερεκτιμήσουμε φοβικά το πολιτικό μέγεθος ενός νεοεμφανιζόμενου, στα κοινοβουλευτικά πράγματα, πολιτικού κόμματος που αναφανδόν εισπράττει νεοναζιστικά εγκώμια, στις συνειδήσεις μας το κόμμα αυτό θα συνδέεται αναπόφευκτα με τις σκοτεινότερες και πιο αποκρουστικές σελίδες της παγκόσμιας Ιστορίας.

[1] <https://www.tovima.gr/2023/06/08/opinions/thriskeytikos-fontamentalismos-kai-atomika-dikaiomata/>

[2] <https://www.tovima.gr/2016/03/29/opinions/o-xitler-kai-i-filosofiki-thewrisi-toy-kakoy/>

[3] <https://www.tovima.gr/2019/11/08/opinions/xitler-kai-stalin-sti-zygaria-tou-kakou/>

ΤΟ ΒΗΜΑ